ISSN: 1015-1818

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Tarih Dergisi

2019 / 2

Sayı 70

Kurucusu

Ord. Prof. M. Cavid Baysun

İSTANBUL 2019

Tarih Dergisi, Sayı 70 (2019/2), İstanbul 2019, s. 19-36

BİR MENGÜCEKLİ TÜRKMEN BEYİ: FAHREDDÎN BEHRÂMŞÂH VE YENİ KEŞFEDİLEN ALTIN SİKKELERİ

Ali Mıynat
Dr. Öğretim Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Anabilim Dalı, Isparta, Türkiye

Öz

12. yüzyılın ortalarından, 13. yüzyılın ilk çeyreğinin sonuna kadar Mengücekoğulları Beyliği'nin Erzincan ve Kemah kolunun melikliğini yapmasına rağmen, Behrâmşâh'ın (560-622/1165-1225) hâkimiyet yıllarına dair kaynaklar pek de cömert davranmazlar. Bu kaynaklar, sadece birkaç siyasî olaydaki etkin rolünden bahsetmenin dışında, onun zenginliği ve cömertliğine vurgu yapan kayıtlar paylaşırlar. Bu makalede birinci el kaynaklarda verilen bilgilerin yanında, gerek Mengücekoğulları Beyliği tarihi, gerekse Behrâmşâh'ın iktidar yıllarına önemli katkı sunacağını düşündüğümüz söz konusu melik tarafından darp ettirilmiş iki farklı tipte altın sikkeye yer verilecektir. Avrupa'daki bazı müzayedelerde satışa çıkarılan bu eşsiz dinarlar, daha önce hiçbir sikke kataloğunda ya da akademik çalışmada yer almamıştır. Diğer yazılı kaynaklardaki kısıtlı bilgileri tamamlaması açısından bu nümismatik bulguları hiç şüphesiz çok önemlidir. Hatırlatmak gerekir ki Anadolu'da kurulmuş ilk dönem Türk beyliklerine ait yakın zamana değin herhangi bir altın sikkeye rastlanılamamıştı. Bu yönüyle de makalede paylaşılacak altın sikkeler Anadolu Türk nümizmatik tarihine yeni bir yorum getirmemize müsaade edecektir.

Anahtar Kelimeler: Mengücekoğulları, Fahreddîn Behrâmşâh, Altın, Dina.

A MENGUJEKID TURKMEN BEG: FAKHR AL-DÎN BAHRÂMSHÂH AND HIS NEWLY DISCOVERED GOLD COINS

Abstract

Although he was the malik of the Mengüjekid Principality (the branch of Erzincan and Kemah) from the mid-12th century to the end of the first quarter of the 13th century, the primary sources were not very generous in the years of the sovereignty of Bahrâmshâh (560-622 / 1165-1225). Apart from mentioning his active roles in only a few political cases, these sources share records emphasizing his wealth and generosity. In this article, besides the information given in the primary sources, there will be two different types of gold coins struck by the Mengüjekid melik which will make an important

Sorumlu yazar/ Corresponding author: Ali Mıynat, alimiynat@hotmail.com
Geliş Tarihi/Submitted: 26.03.2019 **Kabul Tarihi/Accepted:** 14.11.2019
DOI: 10.26650/TurkJHist.2019.19009
Cite this article as: Mıynat, Ali, "Bir Mengücekli Türkmen Beyi: Fahreddîn Behrâmşâh ve Yeni Keşfedilen Altın Sikkeleri", Turk J Hist sayı 70 (2019), s.19-36.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

contribution to the years of the Mengüjekid Principality and the regnal years of Bahrâmshâh. These unique dinars, which were put up for sale in some auctions in Europe, have never been involved in any coin catalogues or academic studies. These numismatic findings are undoubtedly important in order to complete the limited information in other written sources. It should be remembered that no gold coins belonging to the first period of Turkish principalities in Anatolia had been found until recently. In this respect, the gold coins we will share in this article will allow us to bring a new interpretation to the history of the Anatolian Turkish numismatic.

Keywords: The Mengüjekids, Fakhr al-dîn Bahrâmshâh, Gold, Coin, Dinar.

Giriş

"Altı bucağın, yedi feleğin riyasız padişahı, dokuz dairenin (yedi felek ile arş ve kürsi) merkez noktası Behrâmşâh, öyle bir şâhtır ki savaş gününde onun kahramanlığından Behram Gûr'un kudreti karınca gibi kalır. Yüksek gücüyle şâhların başbuğu, geniş bilgisiyle cihanın ünlüsüdür. Cihan mülkünü halka bağışlar, hem 'Ermen' hükümdarı hem 'Rûm' şâhıdır. Saltanat tahtının şerefi, hilafet postunun ulusudur. 'Rûm' diyarının fatihi 'Abhaz'ın galibidir."[1]

Yukarıdaki satırlar, Gence'de[2] yetişmiş 12. yüzyıl Fars edebiyatının en büyük mesnevî şairi Nizâmî-i Gencevî'nin *Penc Genc* (Beş Hazine) adlı *hamse*sinin ilk mesnevisi olan *Mahzenü'l-Esrâr*'dan alınmıştır[3]. Bu eser Erzincan, Kemah ve çevrelerinde hüküm süren Mengücekoğullarından Fahreddîn Behrâmşâh adına yazılmıştır. Söz konusu metindeki iltifat ve övgülerin muhatabı olan Behrâmşâh, 560-622 (1165-1225) yılları arasında Erzincan merkezli olarak altmış yıl hükümdarlık yapmıştır[4]. Eserdeki kayıtlardan Nizâmî'nin *Mahzenü'l-Esrâr*'ı 580/1184-5 yılında yazmaya başladığı ve 582/1186 tarihinden önce tamamladığı anlaşılmaktadır[5]. Dolayısıyla bu eser Mengücekli melikine pek muhtemel iktidarının yirminci yılında sunulmuştur.

Azerbaycanlı şair okuyucusuna Behrâmşâh'ı mert, kahraman, kudretli, bilge, cömert, şerefli, muzaffer ve yüce bir şahsiyet olarak tanıtmaktadır. O, aynı zamanda Diyâr-ı Ermen ve Diyâr-ı Rûm'un da sahibidir. Nizâmî'nin övgü ve iltifatları bu

1 Nizamî Gencevî, *Mahzen-i Esrar*, çev. M. Nuri Gençosman, Ataç Yayınları, İstanbul 2014, s. 37.
2 Azerbaycan'da bir şehir.
3 Hamse, İran ve Türk edebiyatında bir şairin beş mesnevîsinden oluşan külliyat için kullanılan terimdir. İlk defa Nizâmî-i Gencevî'nin *Mahzenü'l-Esrâr*, *Hüsrev ile Şirin*, *Leyla ile Mecnun*, *Heft Peyker* (Yedi Suret) ve *İskendernâme* eserlerinden oluşan külliyat için kullanılmıştır. Bkz. Tahsin Yazıcı ve Cemal Kurnaz, "Hamse", *DİA*, C. 15, 1997, s. 499-500.
4 Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993, s. 61; Faruk Sümer, "Mengücüklüler", *DİA*, C. 29, 2004, s. 139-140. Necdet Sakaoğlu ise onun hükümdarlığını babası Alâeddin Davud'un Danişmendli meliki Yağıbasan'la giriştiği mücadelede öldürüldüğü 557/1162 yılından itibaren başlatır. Tartışmalar için bkz. Necdet Sakaoğlu, *Yitik Bir Anadolu Beyliği, Mengücekoğulları*, Alfa Yayınları, İstanbul 2017, s. 83-85.
5 Nizamî, *a.g.e.*, s. 10.

satırlarla sınırlı kalmaz. Bir taraftan 'astronomi bilginlerinin kutbu' ve 'yeni fetihler yapan bir fatih' olarak gösterilirken[6], diğer taraftan cömertliği şair tarafından tekrar-en vurgulanır. O 'nimet bağışlayan padişah'[7], 'bütün cömertlerden daha ikramlı' biridir[8]. Hatta gök kubbe, 'cömertliğe yaraşan el ancak böyle olur diye onun elini göstermiştir' ki, onun eli zaten 'cömertlik kadehinin sâkisidir'[9].

13. yüzyıl Anadolu'sunun en önemli tarihçilerinden İbn Bîbî'nin kayıtlarına göre Nizâmî, Mengücekli melikinin bu cömertliğine fazlasıyla mazhar olmuştur. Kitabı sunduğunda şairin kendisine beş bin altın *dinar* ve beş baş *ester* (rahvan katır), koşum takımlarıyla birlikte beş baş at, kıymetli bir hilat, değerli elbiseler, nadir süs eşyaları, işlenmiş mücevherler *caize* olarak verilmiştir[10]. Eğer İbn Bîbî'nin kayıtlarına güvenirsek burada bahsi geçen meblağ Anadolu'nun kuzeydoğusunda sadece birkaç şehri elinde tutan bir bey için çok büyük bir miktardır. Bu caizenin büyüklüğünü anlamak için bu meblağı, çağdaşı Selçuklu sultanı Rükneddîn II. Süleymânşâh'ın (592-600 / 1196-1204) Nûn kasidesinde kendisine büyük övgüler düzen devrin meşhur şairlerinden Zahirüddîn Faryabî'ye ödediğiyle karşılaştırmak yerinde olur. Şair mezkûr kasidesinde Selçuklu sultanını "*Sultânü'l-a'zam Süleymanşâh'ın gölgesinde dünya kendisine İkinci İskender diye hitap etmekte; Kayser divanında onun haşmetinden dem vurmakta ve Fağfur* (Çin İmparatoru) dergâhında kapıcılık yapmaktadır" beyitleri ile övmüştür. Bunun karşılığında da iki bin altın dinar, on at, beş katır, on güzel yüzlü köle, beş güzel cariye, her çeşitten elli kat güzel elbiseyle ödüllendirilmiştir[11]. Kasidedeki bir övgü için verilen bu hediyeler hiç azımsanacak bir miktar değildir elbette, ancak şunu da hatırımızda bulundurmalıyız ki o Türkiye Selçuklu sultanıdır. Dahası İbnü'l-Esîr'in değerli eseri *el-Kâmil fi't-Târih*'te ifade ettiği gibi Fahreddîn Behrâmşâh, II. Kılıç Arslan'dan (550-588/1155-1192) başlayarak ölümüne kadar

6 Nizamî, *a.g.e*., s. 36.
7 Nizamî, *a.g.e*., s. 36.
8 Nizamî, *a.g.e*., s. 37.
9 Nizamî, *a.g.e*., s. 37. Nizâmî-i Gencevî eserinde, övgü ve iltifatlarında o kadar ileri gitmiştir ki *maksat ayeti*nin onun vasfında ona indirildiğini dahi yazmıştır. Burada *maksat ayeti* olarak ifade edilen şey, eseri Türkçe'ye tercüme eden M. Nuri Gençosman'ın da dipnotta belirttiği üzere Hz. Muhammed hakkındaki "Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım" anlamında ki *hadis-i kutsî* olmalıdır. Nizamî, *a.g.e*., s. 36, n. 15. Behrâmşâh'a yapılan tüm bu övgü ve iltifatlar için aynı eserin 36-39. sayfalarına bakınız.
10 İbn Bibi (el-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca'feri er-Rugadi), *el-Evamirü'l-Ala'iye fi'l-Umuri'l-Ala'iye (Selçuk Name)*, I, çev. Mürsel Öztürk, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s. 92; İbni Bîbî, *Selçuknâme*, çev. Mükrimin Halil Yinanç, haz. Refet Yinanç ve Ömer Özkan, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017, s. 31. Ayrıca bkz. Müneccimbaşı Ahmed bin Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi II (Anadolu Selçukluları ve Beylikler)*, haz. Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir 2001, s. 213; Turan, *a.g.e*., s. 62; Sakaoğlu, *a.g.e*., s. 88-89.
11 İbni Bîbî, *a.g.e*., s. 29; Müneccimbaşı, *a.g.e*., s. 32-33; Sümer, a.g.m., s. 140.

Türkiye Selçuklularının emrinde bulunmuştur[12]. Yani Mengücekli beyi kendisine takdim edilen eseri ödüllendirme hususunda tâbi olduğu Selçuklu sultanıyla yarışır durumdadır. Hiç şüphesiz bu durum onun zenginliğine ve cömertliğine en büyük delillerdendir.

İbn Bîbî de onun yüksek himmetine, merhametine, ahlakına, adaletine, şefkat ve cömertliğine vurgu yaparak, pâyitahtı olan Erzincan'daki düğün ve matemlere katılma hususunda hassasiyet gösterdiğini, eğer iştirak edemezse buralara sarayın mutfağından yemek gönderdiğini belirtir. Hatta damada *câmehâne-i saltanat*tan (saray kıyafethanesi) elbise, geline de hareminden gelinlik hediye edilmekteydi[13]. Dahası aynı yazar tarafından melikin kış mevsimlerinde, kar toprağı kapladığında dağlara bayırlara hububat ve yiyecek koyarak kuşları ve vahşi hayvanları da beslediği hikâye edilmektedir[14].

Nizâmî-i Gencevî'nin Behrâmşâh'ı hem *Ermen hükümdarı* hem *Rûm şâhı* olarak görmesi ve bu şekilde takdim etmesi tarihsel gerçeklikle bağdaşmamaktadır. Mengücekoğulları Beyliği'nin fiziksel olarak söz konusu coğrafyalarda kapladığı yer çok sınırlı olmakla birlikte, nüfuzu da bu Ermen ve Rûm coğrafyalarına tesir edecek kadar fazla değildi. En azından yukarıda zikrettiğimiz üzere, kendisi Türkiye Selçuklu sultanlarının tabiiyetinde varlığını devam ettirmekteydi. Konuyu çok fazla dağıtmadan bu devirde bazı çağdaş Türkmen beylerinin de gerek sikkelerinde gerekse yapı kitabelerinde benzer iddialarda bulunmuş olduklarını belirtmeliyiz. Örneğin Danişmendoğullarından Emir Gazi'nin oğlu ve halefi Melik Muhammed (528-537/1134-1143), oldukça iddialı ve tutkulu ifadeler içeren Grekçe sikkesinde kendisini *tüm Romania (Rum) ve Doğu'nun (Anatolē)* büyük meliki olarak ilan etmektedir[15]. Ondan yıllar sonra yine Danişmendoğlu beyi olan İmâdeddîn Zünnûn (ö. 1175) bu sefer Arapça olarak *Rûm* toprakları ve aynı zamanda *Bilâd-ı Ermen*'in *meliki* olduğunu iddia edecektir[16]. Daha güneyde ise Artuklu meliki Nâsıreddîn Mahmûd (597-619/1200-1222) Diyarbakır Surlarının üzerinde bulunan Yedi Kardeş Burcu'nun yapı kitabesinde benzer ifadelere yer vermektedir. Bu kitabeye göre o Diyârı Bekr'in yanında *Rum ve Ermen*

12 İbnü'l-Esîr*, el-Kâmil fi't-Târih, İslâm Tarihi*, çev. Abdülkerim Özaydın, Hikmet Neşriyat, C. 10, İstanbul 2008, s. 331.

13 İbn Bibi, *a.g.e*., s. 91; İbni Bîbî, *Selçuknâme*, s. 31; Sakaoğlu, *a.g.e*., s. 86.

14 İbn Bibi, *a.g.e*., s. 91; İbni Bîbî, *Selçuknâme*, s. 31; Müneccimbaşı, *a.g.e*., s. 213; Sakaoğlu, *a.g.e.*, s. 86.

15 Ön Yüz: Ο Μ(ΕΓΑC) Μ[ΕΛ]ΗΚΙC Π[Α]CΗC Ρω[ΜΑ]ΝΙΑC; Arka Yüz: [ΚΑ]Ι ΑΝ[ΑΤ]ΟΛΗC, [Μ]ΑΧΑ[ΜΑ]ΤΗC / (Ön Yüz: ὁ μέγας μελήκις πάσης ῥωμανίας; Arka Yüz: καὶ ἀνατολῆς Μαχαμάτης / *Tüm Romania ve Doğu'nun (Anatolē) Büyük meliki Muhammed*). Estelle J. Whelan, "A Contribution to Danishmendid History: The Figured Copper Coins", *American Numismatic Society Magazine (ANSM),* 25 (1980), s. 139.

16 ملك بلاد الروم و الارمن(Melikü Bilâdi'r-Rūm ve'l-Ermen / *Rum ve Ermen Beldelerinin meliki).* Whelan, a.g.m., s. 155, Type C, pl. 17, 10.

*sultanı*dır[17]. Bunlar birer temenni ya da adı geçen Türkmen beylerinin bu topraklar üzerindeki bir hak iddiası olarak görülebilir. Ancak hiçbirisinin söz konusu topraklara tam anlamıyla hâkim oldukları söylenemez.

Nizâmî'nin eserinde Behrâmşâh'la ilgili şatafatlı, tumturaklı ifadelere ihtiyatla yaklaşmamız gerektiğini vurgulayarak, diğer bazı kaynaklarla sağlaması yapılarak okunduğunda Behrâmşâh'ın cömertliği ve zenginliği konusunda ortak bir görüş olduğunu da gözden kaçırmamalıyız. Behrâmşâh, II. Kılıç Arslan'ın damadı olmasının yanında[18], kızlarını Selçuklu hanedanı mensuplarıyla evlendirerek, Türkiye Selçuklularıyla bağlarını daha da güçlendirmiştir. Kızı Melike Hatun'u 1213 yılından önceki bir tarihte Selçuklu şehzadesi ve Erzurum meliki Muğisüddîn Tuğrul Şah ile evlendirirken[19], diğer kızı Selçuk Hatun'u da Sultan I. İzzeddîn Keykâvus'la (608-616/1211-1220) nikâhlamıştır. İbn Bîbî, İzzeddîn Keykâvus'un evlilik sürecini oldukça detaylı bir şekilde aktarırken, yazar tarafından verilen detaylar devrin ekonomik, sosyal ve kültürel yapısı hakkında eşsiz bilgiler sunmanın yanında, Behrâmşâh'ın zenginliğine bir kez daha işaret etmektedir. Kızını istemek üzere sultan tarafından gönderilen heyeti karşıladığında, I. İzzeddîn Keykâvus'un teklifinden çok memnun kalan melik, çeyizlerin ve hediyelerin hazırlanması için üç aylık bir mühlet istemiştir. Behrâmşâh, bu zaman zarfında çok çeşitli beldelerden en meşhur terzi ve zanaatkârları getirterek, kızının çeyizini tamamlamak için büyük gayret göstermiştir. Ardından Selçuk Hatun için mücevher işlemeli başörtüler, kıymetli taşlarla süslenmiş halhallar, nefis yüzükler, kıymetli küpeler, sırmalı paha biçilmez elbiseler, altın ve gümüş kaplar, ev eşyaları ve kâseler, kıymetli kitaplar, Hoten ve Çin kokuları, hadsiz hesapsız para hazırlanmış, bu lüks ve şaşalı çeyiz

17 ملك الامرا سلطان ديار بكر و الروم و الارمن(Melikü'l-Ümerâ Sultanü Diyârı Bekr ve'r-Rûm ve'l-Ermen). Bkz. Max Van Berchem–Josef Strzygowski, *Amida*, Hiedelberg 1910, s. 92, no. 30; *Répertoire chronologique d'épigraphie arabe*, X (1939), s. 30-31, no. 3643. Yine Nizâmî-i Gencevî'nin kaydında Behrâmşâh'ın *Abhaz fatihi* olarak takdim ediliyor olması 558/1163 yılında Gürcistan'a yapılan sefere katılmış olma ihtimalini akla getirmektedir. Aşağıda belirtileceği üzere melikin, Rükneddîn II. Süleymânşâh'ın 599/1202-3 yılında düzenlediği Gürcistan Seferi'ne katıldığını biliyoruz. Ancak bahsedildiği üzere *Mahzenü'l-Esrâr* 582/1186 senesinden önce tamamlanmıştır. Dolayısıyla bu kayıt o seferle alakalı olamaz. Sakaoğlu bazı sikkelerde onun *Gazi* unvanını kullanmasını da 558/1163 yılı Gürcistan Seferi'ne katılmasına bağlar. Sakaoğlu, *a.g.e*., s. 84.

18 İbn Bibi, *a.g.e*., s. 91; İbni Bîbî, *Selçuknâme*, s. 30; Süryani Mihail, *Chronique de Michel le Syrien, Patriarche Jacobite d'Antiche (1166-1199)*, ed. ve Fransızca çev. J-P. Chabot, III, Ernest Leroux, Paris 1905, s. 405; Süryani Mihail, *Vekâyinâme*, Türkçe çev. Hrant Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi (Basılmamış Nüsha), s. 281; Müneccimbaşı, *a.g.e*., s. 213; Turan, *a.g.e*., s. 61.

19 Bu noktada Osman Turan, Melike Hatun'un Tuğrul Şâh değil onun oğlu Cihan Şâh ile evlenmiş olabileceğini, çünkü Tuğrul Şâh'ın onun dayısı olduğunu belirtmiştir. Turan, *a.g.e*., s. 63, n. 27.

beraberinde Hatun'a eşlik edecek erkek köleler, güzel yüzlü cariyeler, rahvan atlar, altın nallı katırlar ve yüklenmiş soylu develerle Selçuklu başkentine gönderilmek üzere yola çıkarılmıştır[20].

Öte yandan, Fahreddîn Behrâmşâh'ın kaynaklarda bahsi geçen zenginliğine tezat bir şekilde günümüze ulaşan anıtsal yapısı yoktur. Kaynaklarda, onun dönemine ait olabilecek bir darüşşifa ve Kaledibi Kümbeti'nin yanında kendi adıyla anılan bir *medrese*den bahsedilmektedir. Erzincan'da olduğu sanılan bu eserler günümüzde ayakta değildir[21]. Medresenin yapımıyla ilgili hikâye Ahmed Eflâkî'nin eseri *Menâkıbü'l-Ârifîn*'de şu şekilde geçmektedir. Mengücekli melikinin vefatından (622/1225) kısa süre önce, Belh'ten Anadolu'ya göçen Bahaüddîn Veled'in Erzincan civarından geçeceğini öğrenen Fahreddîn Behrâmşâh'ın İsmet Hatun adındaki eşi yola düşerek onun geçeceği güzergâha ulaşır. Ardından birkaç kölesiyle beraber Mengücekli meliki onun ardından gider. Bahaüddîn Veled'i görme şerefine nail olarak, ona saygılarını ifade ederler. Hatta her ikisi de Bahaüddîn Veled tarafından müridliğe kabul edilir. Kendisine samimiyetle yapılan Erzincan'a gelmesi davetini kentte bir *medrese* yapılması şartıyla kabul eder. Neticede bir *medrese* inşa edilir ve Bahaüddîn Veled burada dört yıl kadar hocalık yapar, 624/1226-7 yılında da Erzincan'dan ayrılır[22].

Osman Turan, Behrâmşâh zamanında Erzincan'da büyük bina ve abidelerin inşa edildiğini ancak şiddetli depremlerin burayı sık sık tahrip ettiğinden bunların günümüze ulaşmadığını yazar[23]. Faruk Sümer de benzer şekilde başta Erzincan olmak üzere Mengücekli ülkesinin burada altmış yıl gibi bir süre meliklik yapan Behrâmşâh zamanında geniş ölçüde imar görmüş olmasının şüphe götürmediğini belirtir, günümüzde kentte onun zamanından kalan eser bulunmayışını yine depremlere bağlar[24]. Mengücekoğulları Beyliği üzerine ilk müstakil ve en kapsamlı çalışmalardan birini kaleme alan Necdet Sakaoğlu ise Mengücekli melikinin hemen iktidarından önce ve melikliğinin ilk döneminde Erzincan'da gerçekleşen ve şehri harap eden depremlere vurgu yaparak, Behrâmşâh'ın payitahtını ayağa kaldırmak için bir mücadeleye girişmiş olduğundan şüphe edilemeyeceğini belirtmiştir. Yazar, deprem bölgesi olan şehirde Mengücekli beyinin bilinçli olarak büyük taş yapılar

20 İbn Bibi, *a.g.e*., s. 193-194; İbni Bîbî, *Selçuknâme*, s. 59-60; Turan, *a.g.e*., s. 63; Sakaoğlu, *a.g.e*., s. 93-94.

21 Ferruh Kayalan, "Geçmişte Erzincan Şehrinin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (M.Ö. II. Yüzyıl – M.S. XVII. Yüzyıl)", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, Vol. 9, October 2017, s. 155.

22 Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri,* çev. Tahsin Yazıcı, MEB Yayınevi, İstanbul 1995, I, s. 23-24. Bu medrese 16. yüzyılda varlığını korumaktaydı. Sakaoğlu, 2017, s. 110-111; Sümer, 2004, s. 141.

23 Turan, *a.g.e*., s. 63.

24 Sümer, a.g.m., s. 140-141.

inşa etmekten kaçınmış olabileceği tahminini yürütür[25]. Bakıldığında gerçekten Ortaçağlarda şehre uğrayan ya da burayla ilgili bilgi paylaşan Yakut el-Hamevî, William Von Rubruk, Marco Polo, İbn Battûta, Clavjo Gonzales de Ruy, Josaphat Barbaro gibi seyyah ve coğrafyacılar burada Divriği'deki Ulu Cami ve Darüşşifa ölçeğinde abidevi bir yapıdan ya da onun izlerinden bahsetmezler[26]. Fransa kralının emriyle Moğol topraklarına doğru seyahate çıkan ve dönüş yolculuğunda 1255 yılı Mart'ında Erzincan'a uğrayan ünlü seyyah William Von Rubruk'un şehir hakkındaki kısa notu yukarıda zikrettiğimiz modern tarihçi ve araştırmacıların yaptığı deprem vurgusunu haklı çıkaracak türdendir: "*Burada bu yıl öyle şiddetli bir deprem olmuş ki, sadece Erzincan (Arsengen) şehrinde 10.000 tanınmış kişi ölmüş ve fakir kimselerden ölenlerin sayısı da bilinmiyor. Bu havalideki üç günlük yolculuktan sonra, zelzelenin meydana getirdiği bir yarık, dağlardan gelerek dereleri dolduran setler gördük*."[27]

Yukarıda bahsettiğimiz Selçuklu ailesiyle kurulan sıhriyet bağlarının yanında, kaynaklarda yer alan sınırlı bilgilerden Behrâmşâh'ın Türkiye Selçukluları aleyhine bir siyasete girişmeden, sulh yoluyla bir siyaset yapmayı tercih ettiği öngörülebilir. 585/1189 senesinde II. Kılıç Arslan ile Sivas'ı onun adına yöneten oğlu Kutbeddîn Melikşah'ın arası bozulmuş, Behrâmşâh ilk etapta arabuluculuk yaparak baba oğlu barıştırmaya muvavaffak olmuştur[28]. Lâkin bu sulh uzun sürmeyecektir. Daha sonra iki tarafın kuvvetleri karşı karşıya gelse de Melikşah'ın askerleri sultana karşı savaşmaya yanaşmadığından bu savaş gerçekleşmemiştir. Bu süreçte Konya'ya gelen Behrâmşâh, baba oğlun arasının bozulmasından sorumlu tuttuğu devlet işlerinde söz sahibi Selçuklu veziri İhtiyârüddîn Hasan'ı Kılıç Arslan'ın izni ile Erzincan'a götürmek üzere yola koyulmuştur[29]. Ancak İhtiyârüddîn Hasan yolda Türkmenler

25 Sakaoğlu, *a.g.e.*, s. 108-109; Yazar, kitabının uzun yıllar önce yapılmış ilk baskısında Behrâmşah'ın şan ve şöhret kazanma uğruna servetini tükettiğini, bu gösterişli ve lüks hayatın neticesi olarak da topraklarının gerçek anlamdaki bayındırlığı için muhtemelen fazla yatırımlarda bulunmadığı tezini ortaya atsa da, son baskıda bu iddiasına yer vermemiştir. Necdet Sakaoğlu, *Türk Anadolu'da Mengücekoğulları*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971, s. 53-54.

26 Bahsi geçen seyyahların Erzincan hakkındaki notları için bkz. Şihâbeddîn Ebû Abdullâh Yakut el-Hamevî, *Mucemü'l-Büldân*, I, Dâr-ı Sadr, Beyrut 1988, s. 150-151; William Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat (1253-1255)*, çev. Ergin Ayan, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2001, s. 139; Marco Polo, *Marco Polo Seyahatnamesi*, haz. Filiz Dokuman, Tercüman Gazetesi Yayınları, İstanbul t.y., s. 20; İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, çev. A. Sait Aykut, c. I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004, s. 418; Clavjo Gonzales de Ruy, *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkant'a Seyahat*, çev. Ömer Rıza Doğrul, Kesit Yayınları, İstanbul 2007, s. 71; Josaphat Barbaro, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, çev. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s. 102.

27 Rubruk, *a.g.e.*, s. 139.

28 Turan, *a.g.e.*, s. 62.

29 İhtiyârüddin Hasan, Sivas meliki olan oğlu Melikşah'ın ihtiraslarına karşı dikkatli olması hususunda II. Kılıç Arslan'ı uyarmaktaydı. Sümer, a.g.m., s. 139.

tarafından vahşice öldürülecektir[30]. Behrâmşâh tarafından tutuklanmak üzere Erzincan'a götürülen Selçuklu vezirinin servetinin de Mengücekli meliki tarafından müsadere edildiği Süryani Mihail tarafından belirtilir[31]. Bu kayıt Behrâmşâh'ın Selçuklu ailesi üzerinde nasıl bir ikna kabiliyetine sahip olduğunu göstermesi, saray tarafından kendisine duyulan güveni, izlediği siyasetle bu kriz dönemini nasıl fırsata çevirdiğini göstermesi açısından önemlidir.

Mengücekli meliki, II. Kılıç Arslan'dan sonraki Selçuklu sultanlarıyla da arasını iyi tutmaya gayret göstermiştir. Örneğin Rükneddîn II. Süleymânşâh'ın 599/1202-3 yılında Gürcistan'a düzenlediği sefere hiç tereddütsüz ordusuyla birlikte katılan Behrâmşâh, Selçuklu ordusunun Avnik yakınlarında yenilmesi üzerine Gürcülere esir düşmüştür. Ancak Gürcü kraliçesi Tamara tarafından kendisine iyi muamelede bulunulmuş ve payitahtı Erzincan'a gönderilmiştir[32]. Râvendî bu sefer ile ilgili bahsinde Mengücekli melikini *Gâzi* Fahreddîn Behrâmşâh olarak takdim ederek, onu *isfehsalâr-ı kebîr*, âlim, Tanrı yardımı görmüş, muzaffer, ikbal sahibi, dinin yardımcısı ve emirlerin hükümdarı gibi değerli unvanlarla över. Hatta Behrâmşâh'ın sultana bağlılığına da methiyeler düzer. "Hükümdarlık kısırdır, hükümdarla kimse arasında akrabalık yoktur" darb-ı meseline hatırlatma yaparak, sultanın damadı Mengücekli melikinin ordu toplayarak isyan etmeye hiç tevessül etmediğini, kıskananların sözünü dinlemediğini, etrafına basiret gözü ile baktığını özellikle vurgular[33].

Gerek Selçuklu hanedanıyla kurduğu sıhriyet bağları, gerekse Selçuklu sultanlarına gösterdiği bağlılık ve verdiği güven Fahreddîn Behrâmşâh'a ölümüne (622/1225) kadar ciddî bir tehdit yaşamadan Mengücekoğullarının Erzincan ve Kemah kolunu ayakta tutma fırsatı vermiş olmalıdır. Ölümünden sadece üç yıl sonra ise beyliğin bu kolu Alaaddîn Keykubad (616-634/1220-1237) tarafından Türkiye Selçuklularına bağlanacaktır[34]. Bu da bize Behrâmşâh'ın beyliğini ayakta tutmak için ne denli başarılı bir politika izlediğini göstermektedir.

Yine Nizâmî-i Gencevî'nin ifadesiyle dedesi İshak'ın sancağını üstün bir

30 Süryani Mihail (Chabot), III, 1905, s. 405; Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, Süryanice'den İngilizce'ye çev. Ernest A. Wallis Budge, Türkçeye çev. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 450. Türkmenler, Kılıç Arslan'ın dört bin Türkmenin katline dair kararının bu vezir tarafından aldırıldığına inanmaktaydı. Sümer, a.g.m., s. 140.

31 Süryani Mihail (Chabot), III, 1905, s. 405; Süryani Mihail, *Vekâyinâme*, s. 281. Burada Behrâmşâh'ın kayınbiraderi de olan Kutbeddîn Melikşah'ın tarafını tuttuğuna dair bazı rivayetler de bulunmaktadır. Bkz. Turan, *a.g.e.*, s. 62; Sümer, a.g.m., s. 140.

32 Ravendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, I, Çev. Ahmed Ateş, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 208; İbn Bîbî, bu hadiseyi aktarırken Behrâmşâh'ın esaretinden bahsetmez. İbni Bîbî, *Selçuknâme*, s. 30-31.

33 Ravendî, *a.g.e.*, s. 207-208.

34 Turan, *a.g.e.*, s. 65-66; Sakaoğlu, *a.g.e.*, s. 128; Sümer, a.g.m., s. 140.

gayretle yükselten Behrâmşâh[35] Diyâr-ı Rûm'da sikkeler bastırmış, bunlara adını nakşettirmiştir[36]. Nümismatik bulguları da meşhur şairin ifadelerini doğrulamaktadır. Bu veriler Mengücekli meliki Behrâmşâh'ın iktidarının ilk yıllarından itibaren sikke bastırdığını göstermektedir. Mengücekoğulları sikkeleri hakkında 2004 yılında müstakil ve faydalı bir makale kaleme alan sanat tarihçisi Adil Özme tespit edebildiği tüm Mengücekli sikkelerini bu çalışmasında tanıtmıştır[37]. Bu makalede Özme, sırasıyla 563/1167, 570/1174, 579/1183, 600/1203 ve 616/1219 yıllarında Mengücekli meliki Fahreddîn Behrâmşâh tarafından bastırılmış beş farklı tipte sikkeyi eserine konu edinmiştir. Makalede bahsedilen bu Mengücekli sikkelerinin tamamının *bakır*dan üretildiğini özellikle vurgulamalıyız[38]. Söz konusu sikkeleri, bu makalenin konusu olmadığından, tekrardan tartışmaya açmayacağız. Ancak bu noktada daha önce hiçbir sikke kataloğunda yer verilmeyen ve herhangi bir akademik çalışmaya konu olmayan Behrâmşâh tarafından bastırılan *altın dinar*ları inceleyeceğiz. Bu sikkeler bir taraftan Mengücekli beyinin kaynaklarda işaret edilen zenginliğinin delilleri olmanın yanında, daha da önemlisi Anadolu'da Türkiye Selçuklu sultanlarının dışında ilk dönem Türkmen beylikleri tarafından bastırılan tek *altın* sikkelerdir. Bir başka deyişle günümüze değin Mengücekli meliki Behrâhşâh'ın dışında *altın dinar* bastıran ne Artuklu, ne Saltuklu, ne de Danişmendli beyine henüz tesadüf edilmemiştir. Behrâmşâh'a ait tespit edebildiğimiz iki farklı tipte altın *dinar* olup, bunlar Avrupa'daki bazı saygın müzayede şirketleri tarafından yakın zamanda satışa çıkarılmışlardır. Aşağıda detaylandıracağımız üzere Behrâmşâh'ın adına, unvanına, nesebine yer veren ön yüzleri her iki tipte de aynı olup, her birinin arka yüzü esinlendikleri Fatımî ve Eyyûbî *dinar*larınınkinin hemen hemen aynısıdır. Behrâmşâh'ın sikkelerinin yaklaşık 4,00 g-5,00 g aralığında değişiklik gösteren ağırlıklarında da büyük ölçüde asıllarına sadık kalındığı görülmektedir.

35 Nizamî, *a.g.e*., s. 37.
36 Nizamî, *a.g.e*., s. 40.
37 Adil Özme, "Mengücek Beyliği Sikkeleri", *Sanat Tarihi Dergisi*, sayı 13/1 (Nisan 2004), s. 95-105. Söz konusu çalışmada yazar "*Bu güne kadar bulunan ve çeşitli koleksiyonlardaki buluntular ışığında, Mengüceklilerden ilk sikke darp ettiren hükümdarın, Fahreddîn Behrâmşâh olduğu anlaşılmaktadır*" demektedir (Özme, a.g.m., s. 99). Ancak Fahreddîn Behrâmşâh'ın Divriği'de eş zamanlı olarak hüküm süren kardeşi Süleymân bin İshak'a (536-573'den önce/1142-1177'den önce) ait bakır sikkeyi gözden kaçırdığını söylemeliyiz. Bu bakır *fels*in British Museum ve bazı özel koleksiyonlarda örnekleri mevcuttur. Bilindiği üzere 12. yüzyılın ortalarında, Mengücekli Türkmen Beyliği ikiye bölünmüştür: küçük kardeş Süleymân Divriği'de hâkimiyetini ilan ederken, Süleymân'ın babası Davud, ardından da Fahreddîn Behrâmşâh Erzincan merkezli olarak idareye devam etmiştir.
38 Özme, a.g.m., s. 96. Behrâmşâh tarafından darp ettirilen bu *bakır* sikkeler hakkında detaylı bilgi için bahsi geçen makaleye bakınız.

Resim 1. Fahreddîn Behrâmşâh, Altın Dinar,
https://www.acsearch.info/search.html?id=3856646 (siteye yükleme: 18.05.2017), 4,07 g

Fahreddîn Behrâmşâh'ın ilk *altın* sikkesi meşhur Amerikalı nümismat Stephen Album tarafından 2017 yılında düzenlenen müzayededede satışa sunulmuştur[39]. Bu sikkenin ön yüzünde, merkezdeki yazının dışında iç içe geçmiş halkalar etrafına işlenmiş iki satır yazı bulunduğu görülür (Resim 1). Bu *altın dinar*ın çevresini kaplayan en dıştaki yazıda *Fahrü'd-dünyâ ve'd-dîn 'İzzü'l-İslâm ve'l-Muslimîn Melikü'l-ümerâ Pehlivan* / فخرالدنيا و الدين عز الاسلام و المسلمين ملك الامرا بهلوان ifadesi okunmaktadır. Bir başka deyişle burada Behrâmşâh'ın unvanları sıralanmaktadır ki bunların oldukça iddialı olduğu söylenebilir: O *fahrü'd-dünyâ ve'd-dîn* (dünyanın ve dinin övüncü) olmanın yanında *'izzü'l-İslâm ve'l-Muslimîn* (İslâm'ın ve Müslümanların kıymeti, ulviyeti) ve *melikü'l-ümerâ pehlivan*'dır (emirlerin meliki pehlivan). Aslında melikin bu altın *dinar* üzerinde kullandığı unvanlardan *'izzü'l-İslâm ve'l-Muslimîn* dışındakileri diğer bakır sikkelerinde de kullandığı görülür[40].

İçteki dairesel yazı kuşağında Ebû'l-Muzaffer Behrâmşâh bin Davud / ابوالمضفر بحرامشاه بن داود yazılı iken, merkezde ise bu yazının devamı olarak bin İshak / بن اسحق ibaresi bulunmaktadır. Bu yazılar birbirini tamamlar ve Mengücekli melikinin adına ve nesebine yer verir. Diğer sikkelerinde de vurguladığı üzere o İshak'ın torunu, Davud'un ise oğludur. Kaynaklarda belirtildiği üzere, Behrâmşâh'ın dedesi İshak hanedanın kurucusu Mengücek Bey'in oğlu olup, 536/1142 senesinde vefat etmiştir. Bunun üzerine beylik iki kardeş arasında ikiye ayrılmış, küçük kardeş Süleyman

39 Stephen Album Rare Coins, Auction 28, 18.05.2017, lot 619. Bkz. https://www.sarc.auction/Stephen-Album-Rare-Coins-Auction-28_as47274_p5.

40 Bakır sikkelerinde melik için ayrıca Ebû'l-Muzaffer (zafer kazananların babası) ve Gâzi gibi unvanlar da kullanılır. Özme, a.g.m., s. 96-98; Sakaoğlu, *a.g.e.*, s. 103-106.

Divriği'de, Davud ise Erzincan'da idareyi ellerine almışlardır[41]. Fahreddîn Behrâmşâh ise yukarıda belirtildiği üzere Davud'un ölümünden sonra bölgede hâkimiyetini tesis edecektir.

Sikkenin arka yüzü Fatımî halifesi el-Mustansır-Billâh'ın (429-487/1038-1094) hicrî 439/miladî 1047-8 yılında Mısr, Sûr, Tripoli ve Şam'da darp ettirdiği altın dinarların arka yüzlerinin aynısıdır[42]:

معد

عبدالله ووليه

الامام ابو تميم

المستنصر بالله

اميرالمؤمنين

[عل]

Me'ad / Abdullah ve veliyyuhu / el-İmâm Ebû Temîm / el-Mustansır Billâh / Emîr el-Mü'minîn / [Âl]

Sikkenin üzerinde ne zaman ve nerede basıldığına dair hiçbir izin bulunmayışı, onun tam olarak Mengücekli melikinin altmış yılı aşan iktidarının hangi evresinde bastırılmış olduğunu bilmemizi imkânsız kılmaktadır. Ancak basıldığı yer olarak Behrâmşâh'ın bazı bakır *fels*lerinde 'Erzincan' veya 'medinet-i Erzincan' (Erzincan şehri) ifadelerinin bulunduğunu dikkate alırsak[43], başkenti Erzincan'ı kabul etmek mantıklı gözükmektedir.

439/1047-8 yılında basılan bir Fatımî dinarının bir asırdan fazla bir süre sonra Mengücekli topraklarında tekrardan taklit edilerek Behrâmşâh tarafından kendine mâl edilmesi hiç şüphesiz çok ilginçtir. Bu Fatımî altın sikkesinin Mengücekli melikinin eline nasıl geçtiği hususu muğlaktır. En azından halen Yakın Doğu'da bu Fatımî dinarlarının dolaşımda olduğu düşünülebilir. Hatta el-Mustansır-Billâh'ın bu dinarının 12. yüzyılda bazı Haçlı devletleri tarafından da taklit edilerek pazarlara tekrardan sürüldüğü bilinmektedir[44].

41 Turan, *a.g.e.*, s. 60; Sümer, a.g.m., s. 139. Melik Mahmud da Kemah'ta bir süre (1142-1151) hâkimiyet sürecektir. Turan, *a.g.e.*, s. 60.

42 Stanley Lane-Poole, *Catalogue of the Collection of Arabic Coins preserved in the Khedivial Library at Cairo*, London 1897, s. 175 vd., no. 1123-1127.

43 Özme, a.g.m., s. 96-98; Sakaoğlu, *a.g.e.*, s. 103-106.

44 Paul Balog - Jacques Yvon, "Monnaies à légendes arabes de l'Orient latin", *Revue numismatique*, 6e série - Tome 1, 1958, s. 143-144.

Resim 2. Fahreddîn Behrâmşâh, Altın Dinar,
https://www.acsearch.info/search.html?id=4476587 (siteye yükleme: 26.10.2017), 4,72 g

İspanya'nın Barselona kentinde bulunan Martí Hervera & Soler y Llach müzayede şirketinin düzenlediği 99 no.lu sikke müzayedesinde satışa çıkarılmış, Fahreddîn Behrâmşah tarafından darp ettirilmiş bir başka tipteki altın dinarın arka yüzü ise, çağdaşı Selahaddin Eyyûbî'nin (567-589/1171-1193) bastırdığı altın sikkeler tipindendir (Resim 2). Bu sikkenin ön yüzü Behrâmşâh'ın bir önceki sikkesiyle birebir aynı olup, arka yüzde ise Selahâddîn Eyyûbî'nin hicrî 576-589/miladî 1180-1183 yılları arasında Kahire ve İskenderiye'de bastırdığı dinarlarda[45] olduğu gibi aşağıdaki metin yer almaktadır:

En dışta: محمد رسول الله ارسله بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله صلى الله عليه

Muhammedûn Resûlullâh. Erselehû bi'l-Hüdâ ve dîni'l-Hakkı liyuzhirahû ale'd-dîni küllihî (Tevbe Suresi 33. Ayet), sallallahu aleyh

Merkezin Çevresinde: صلاح الدين عال الملك غايه

Selâhaddîn 'âl el-melik gâye

Merkezde: يسوف ابن ايوب

Yusûf ibn Eyyûb

Fahreddîn Behrâmşâh'ın bu altın *dinar*ında da bir öncekinde olduğu gibi tarih ve basım yeri bulunmamaktadır. Ancak örnek olarak kullandığı Selâhaddîn Eyyûbî'nin sikkesinin 576/1180 yılından itibaren basılmaya başlanmış olması, Mengücekli melikinin de en azından ikinci tipteki *dinar*larını bu tarihten sonra

45 Lane-Poole, *a.g.e.*, s. 204-206, no. 1308-1331.

bastırmış olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Yine bunların da payitaht Erzincan'da bastırılmış olabileceği de pek muhtemel gözükmektedir.

Sonuç

Altmış yılı aşkın bir süre Erzincan ve çevresinde hâkimiyetini koruma başarısı göstermiş olmasına ve bazı kaynaklarda zenginliğine ve cömertliğine vurgular yapılmasına rağmen, devrin kaynakları Behrâmşâh'ın siyasî hayatı hakkında pek de cömert davranmamışlardır. Bu kaynakların verdikleri bilgiler oldukça sınırlı olmanın yanında, özellikle iki siyasî gelişmede oynadığı role yoğunlaşmışlardır. Bunlardan biri Türkiye Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan (550-588/1155-1192) ile Sivas'ı onun adına yöneten oğlu Kutbeddîn Melikşah arasında yaşanan gerilim ve çekişme, diğeri ise Rükneddîn II. Süleymânşâh tarafından 599/1202-3 yılında düzenlenen Gürcistan Seferi'nde gösterdiği üstün kahramanlıktır. Bu olaylarda takındığı tavır Mengücekli melikinin aslında çok da pasif bir karakter olmadığına dair ipuçları vermektedir. Hiç şüphesiz yazılı kaynaklardaki sınırlı bilgileri desteklemek, sağlamasını yapmak veya tekrardan tartışmaya açmak için nümismatik bulguları eşsiz değere sahiptirler. Bu makalede okuyucuyla buluşturulan Behrâmşâh'ın *dinar*ları, mevcut bulgular ışığında, Türkiye Selçuklu sultanlarından sonra Anadolu'da bir Türkmen beyi tarafından bastırılan ilk altın sikkeler olması hasebiyle çok önemlidir. Bir yönüyle de bu bulgular, melik hakkında çağdaş yazılı kaynaklarda sunulan bilgileri de teyit etmektedirler.

Mengücekli Behrâmşâh'a ait bu *altın* sikkeler pek muhtemelen kaçakçılık yoluyla Amerika'ya ve Avrupa'ya götürülmüş olmalıdır. Dolayısıyla nerede ve hangi miktarda bulunduklarına dair herhangi bir detaya sahip değiliz. Bu durum, bu sikkelerin Mengücekoğulları Beyliği ve Behrâmşâh devrinin ticarî ve sosyo-ekonomik hayatı hakkında sunacakları daha kapsamlı ve mutlak bilgilerden araştırmacıları mahrum bırakmaktadır. Ancak şu gerçeği de göz ardı etmemeliyiz ki çalışmamızda yer verdiğimiz bu *altın dinar*lar Türkiye'de özellikle taşradaki müzelerin envanterlerine işlenmiş veya depolarında saklanan sikkeler üzerine daha detaylı çalışmalar yapılması hususunda uzmanlarını teşvik edecek niteliktedir. Böylece belki de bu çalışmada konu alınan sikkelerin farklı örneklerine, ayrıca Anadolu'nun Türkleşme sürecinde darp ettirilmiş yeni sikke tiplerine rastlanacaktır. Bu da Türk-İslâm Anadolu'sunun sosyo-ekonomik, politik ve kültürel tarihine büyük katkı sağlayacaktır. Bu yönüyle kaleme aldığımız makale aslında yeni yapılacak çalışmalar için bir başlangıç ve teşvik olarak kabul edilebilir. Sonuç olarak, bu çalışma en azından eşsiz değere sahip bu Mengücekli *altın* sikkelerini hem kayıt altına almak, hem de onların tarihçi ve diğer araştırmacılara ulaşmasına vesile olması açısından önemli bir görevi ifa etmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Financial Disclosure: The auhor declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri,* çev. Tahsin Yazıcı, MEB Yayınevi, İstanbul 1995.

Balog, Paul - Yvon, Jacques, "Monnaies à légendes arabes de l'Orient latin", *Revue numismatique*, 6e série - Tome 1, 1958, s. 133-168.

Berchem, Max Van – Josef Strzygowski, *Amida*, Hiedelberg 1910.

Clavjo Gonzales de Ruy, *Timur Devrinde Kadis'ten Semerkant'a Seyahat*, çev. Ömer Rıza Doğrul, Kesit Yayınları, İstanbul 2007.

el-Hamevî, Şihâbeddîn Ebû Abdullâh Yakut, *Mucemü'l-Büldân*, I, Dâr-ı Sadr, Beyrut 1988.

İbn Battûta, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, çev. A. Sait Aykut, c. I, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2004.

İbn Bibi (el-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca'feri er-Rugadi), *el-Evamirü'l-Ala'iye fi'l-Umuri'l-Ala'iye (Selçuk Name)*, I, çev. Mürsel Öztürk, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

İbni Bîbî, *Selçuknâme*, çev. Mükrimin Halil Yinanç, haz. Refet Yinanç ve Ömer Özkan, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2017.

İbnü'l-Esîr*, el-Kâmil fi't-Târih, İslâm Tarihi*, çev. Abdülkerim Özaydın, Hikmet Neşriyat, C. 10, İstanbul 2008.

Josaphat Barbaro, *Anadolu'ya ve İran'a Seyahat*, çev. Tufan Gündüz, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.

Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, C. II, Süryanice'den İngilizce'ye çev. Ernest A. Wallis Budge, Türkçeye çev. Ömer Rıza Doğrul, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.

Kayalan, Ferruh, "Geçmişte Erzincan Şehrinin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (M.Ö. II. Yüzyıl – M.S. XVII. Yüzyıl)", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences*, Vol. 9, October 2017, s. 152-174.

Lane-Poole, Stanley, *Catalogue of the Collection of Arabic Coins preserved in the Khedivial Library at Cairo*, London 1897.

Müneccimbaşı Ahmed bin Lütfullah*, Câmiu'd-Düvel, Selçuklular Tarihi II (Anadolu Selçukluları ve Beylikler)*, haz. Ali Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir 2001.

Nizamî Gencevî, *Mahzen-i Esrar*, çev. M. Nuri Gençosman, Ataç Yayınları, İstanbul 2014.

Özme, Adil, "Mengücek Beyliği Sikkeleri", *Sanat Tarihi Dergisi*, sayı 13/1 (Nisan 2004), s. 95-105.

Ravendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, I, çev. Ahmed Ateş, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.

Répertoire chronologique d'épigraphie arabe, X (1939), s. 30-31, no. 3643.

Sakaoğlu, Necdet, *Türk Anadolu'da Megücekoğulları*, Millyet Yayınları, İstanbul 1971.

Sakaoğlu, Necdet, *Yitik Bir Anadolu Beyliği, Mengücekoğulları*, Alfa Yayınları, İstanbul 2017.

Sümer, Faruk, "Mengücüklüler", *DİA*, C. 29, 2004, s. 138-142.

Süryani Mihail, *Chronique de Michel le Syrien, Patriarche Jacobite d'Antiche (1166-1199)*, ed. ve Fransızca çev. J-P. Chabot, III, Ernest Leroux, Paris 1905.

Süryani Mihail, *Vekâyinâme*, Türkçe çev. Hrant Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi (Basılmamış Nüsha).

Turan, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993.

Whelan, Estelle J., "A Contribution to Danishmendid History: The Figured Copper Coins", *American Numismatic Society Magazine (ANSM),* 25 (1980), s. 133-166.

William Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat (1253-1255)*, çev. Ergin Ayan, Ayışığı Kitapları, İstanbul 2001.

Yazıcı, Tahsin - Cemal Kurnaz, "Hamse", *DİA*, C. 15, 1997, s. 499-500.

EXTENDED ABSTRACT

One of the most important Turkmen principalities founded in Anatolia right after the Manzikert (Malazgirt) Victory (1071) is undoubtedly the Mengüjekids. Information from written sources about this principality, which played a very active role in the Turkization and Islamization of Anatolia, is not sufficient. It is known that this principality, which was founded in Erzincan, was divided into two branches in 536/1142, between two brothers after the death of Mengüjekid malik Ishaq. While the younger brother, Suleiman, took over the rule of Divriği, Davud ascended to the throne in Erzincan. Fakhr al-Dîn Bahrâmshâh, who came to the throne in Erzincan after the death of Davud, is one of the most famous and important figures of this principality. Although he succeeded in retaining his rule over Erzincan and its vicinity for more than sixty years and some primary sources pointed out his wealth, in general medieval historical sources were not very generous about his political life. In fact, they have particularly focused on his active roles in two political incidents. One of them is the tension and strife between the Seljuk sultan Kilidj Arslan II (550-588 / 1155-1192) and his son, Kutb al-Dîn Melikshâh, who ruled in Sivas on behalf of his father; the other is the superior heroism of Bahrâmshâh in the military expedition of Georgia (599/1202-3), commanded by Rukn al-Dîn Suleimanshâh II. The attitude that he took in these cases gives us clues that Mengüjekid malik was not a passive character indeed in his time. In the first case, he undertook the role of mediator between the Seljuk sultan and his son. In this incident, the acceptance of his demand for the transfer of the famous Seljuk vizier Ikhtiyar al-Dîn Hasan to Erzincan for the purpose of arresting him, who Bahrâmshâh considered responsible for the tension between the sultan and the prince, shows that Mengüjekid malik had prestige in the Seljuk dynasty. Primary sources state that the Mengüjekid malik was the son-in-law of the Seljuk sultan Kilidj Arslan II, and also he had strengthened his political ties with the Seljuk court by marrying his daughters to members of the Seljuk dynasty. These marital ties and the moderate policy against the Seljuk dynasty must have allowed him to continue his rule for so long. In the second case, Behrâmşâh, who unconditionally joined the military expedition of Georgia, was captured by the Georgians. His heroism in this war and his devotion to the Seljuk dynasty took place in the sources.

Apart from these political events, in the *al-Avamir al-'ala'iyya fi'l-umuri'l-'ala'iyya* penned by the famous Rûm Seljuk historian Ibn Bîbî, and in the *Mahzan al-asrâr,* personally presented by the Azerbaijani poet Nizâmî Ganjavî to the Mengüjekid malik, there are very striking anecdotes about the richness and generosity of Fakhr al-Dîn Bahrâmshâh. Nizâmî praises him with pompous sentences and uses expressions about him such as the courageous, the hero, the mighty, the wise, the generous, the dignified, the victorious and the supreme. The records of Ibn Bîbî also confirm the words of the Iranian poet. He emphasizes

his kindness, mercy, morality, justice, compassion and generosity, and shows that he was sensitive to participating in weddings and mournings in the capital city Erzincan. If he could not attend these occasions, he sent food from his court's kitchen. Even a dress to the groom from *camehâne-i saltana* (the imperial dresshouse) and a wedding dress to the bride from the *Harem,* were presented as a gift during his rule.

Ibn Bîbî also mentions the *jaiza* (gift for a poem of praise) presented to Nizâmî by Mengüjekid malik for his book *Mahzan al-asrâr*. According to the author, when the book was presented, the poet was given five thousand gold dinars and five *ester*s (*rahvan* mules), five horses with harnesses, a precious *hilat*, precious dresses, rare ornaments, engraved jewelery. This amount is, of course, very high for a person who is the ruler of a branch of a small principality.

Two different types of newly discovered gold coins struck by Bahrâmshâh add extra value to this study. In the light of available numismatic findings, these *gold dinars* show that the Mengüjekid malik Fakhr al-Dîn Bahrâmshâh was the earliest Turkish ruler who struck *gold* coins in Anatolia, apart from the Seljuk sultans. In other words, until recently, any *gold* coin minted by the Artuqid, Saltukid and Danishmendid Turkmen begs has not been found. These unique *dinars*, which were put up for sale in some auctions in the USA and Europe, have never been involved in any coin catalogues or academic studies. The first of these types of coins was imitated from the *gold* coins of Fatimid caliph al-Mustansir-Billâh (429-487 / 1038-1094) which were minted in Misr, Sûr, Tripoli and Damascus in 439/1047-8. On the obverse, the name, title and generation (nasab) of Mengüjekid malik are clearly seen. As for the reverse, it is almost identical to its original one.

The second type of coin was produced from the *gold dinars* of Salâh al-Dîn Ayyûbî (567-589 / 1171-1193), which were minted in Cairo and Alexandria between the years of 576-579 / 1180-1183. The obverse is the same as the previous gold coin of the malik, and the inscription on the reverse is not touched. There is no date or mint name on both coins. However, considering that the originals of the second type of coins began to be minted by Salâh al-Dîn since 576/1180, it is clear that at least this type of Mengüjekid *dinars* were struck after this date. As for the mint place, it should be the capital of Erzincan. In fact, it is possible to find the mint names of 'Erzincan' and 'madinat-i Erzincan' on copper coins struck also by Bahrâmshâh.

It is unclear how the dinars, which were inspired by the Mengüjekid malik, passed into his hands. However, at least his contemporary Salâh al-Dîn's *dinars* traveled far from their production site in the course of trade. It may also be thought that the coins of al-Mustansir-Billâh were still in circulation in the local markets, even though they were produced over a century ago. It is very difficult to make some inferences on the socio-economic structure of the principality, since we do not know where, how

and what amounts of these coins, which have reached Europe by smuggling, were found. But at least they are very useful to confirm the records that emphasize the richness, generosity and power of Fakhr al-Dîn Bahrâmshâh in the primary sources.